

Het boek is duidelijk met liefde samengesteld, al meen ik dat over de gekozen aanpak wel iets te zeggen is. Vanuit de angst dat de lezers 'waarschijnlijk veel [zal] ontgaan wanneer niet enige uitleg wordt gegeven bij de grote hoeveelheid informatie die regelmatig over hen wordt uitgestort' (14), is er voor gekozen om alle in de correspondentie voorkomende namen van personen, organisaties en tijdschriften van een beschrijvende noot te voorzien (15). Hier heeft, vrees ik, de samensteller te veel hooi op zijn vork genomen, niet alleen omdat een dergelijke annotatie een forse opgave is (vaak zijn 'geen gegevens bekend') maar ook omdat het notenapparaat te zwaar is aangezet met noten die eigenlijk te veel informatie bevatten voor de passage waar zij bij horen of geen antwoord geven op wat je verwacht. Dat het 'neutrale' dagblad *De Telegraaf* voor het eerst in 1893 verscheen, zegt niets over het feit dat dit blad als eerste het overlijden van Gorter in 1927 bracht (375). Verder moet mij van het hart dat het notenapparaat nogal wat fouten en foutjes bevat. Fimmen bijvoorbeeld was in de jaren twintig geen NVV-leider (47, 197), de ITF staat voor International Transport workers Federation en werd niet in 1893 maar 1896 opgericht (170), Nathans werd pas in 1924 en niet in 1921 tweede secretaris en zijn voornaam is Nathan (425). Meer correcties bij: E. Etty (*NRC Handelsblad*, 1.7.95); I. Cornelissen (*Vrij Nederland*, 22.7.95, 69) en G. Voerman (*Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging*, nr. 40, 12.95, noten 27 en 34). Liever dan dit kleine, over de noten verspreide biografisch woordenboek had ik achterin het boek een beknoptere alfabetische lijst gezien samen met een chronologie. Onhandig is ook dat niet alle in de noten gebruikte literatuur (zoals Mannoury, 248, noot 1) is opgenomen in de literatuurlijst, waarin ook de door Huib Riethof in 1967 in *De Gids* gepubliceerde briefwisseling tussen beiden, 'De vrouw in het woud en de man in de storm', ontbreekt. Laat deze kritiek echter niemand afhouden van het lezen van de brieven, want die zijn de moeite waard en dankzij de noeste arbeid van Markus in boekvorm beschikbaar.

Bob Reinalda

J. H. A. Lokin en C. J. H. Jansen, *Tussen droom en daad. De Nederlandse juristen-vereniging 1870-1995* (Zwolle: W. E. J. Tjeenk Willink, 1995, xii + 280 blz., f45,-, ISBN 90 271 4201 7).

De Nederlandse juristen-vereniging (NJV) werd in 1870 opgericht. Het comité van initiatief wilde uitdrukkelijk niet als pressiegroep fungeren om bij regering en parlement eventueel wenselijk geachte wetgeving te bepleiten. Neen, men stelde zich voor het 'rechtswezen' nieuw leven in te blazen. Discussie en overleg zouden de juristen kunnen stimuleren hun vak scherper te overdenken en creatiever vorm te geven. Het waren aanvankelijk vooral advocaten en professoren die deelnamen; de leden van de rechterlijke macht hielden zich voorlopig op een afstand. De formule die beide auteurs voor dit gedenboek hebben gekozen — het vorige verscheen een kwart eeuw geleden: *Honderd jaar rechtsleven. NJV 1870-1970* —, is deze: per rechtsgebied (personenrecht, zakenrecht enz.) kiezen zij een karakteristiek thema dat in de loop der tijd de NJV heeft beziggehouden. Ruggesraat daarvoor zijn de *Handelingen* der NJV; de preadviezen ter jaarvergadering en de interventies en discussies waartoe deze aanleiding gaven. Dit alles wordt omlijst door korte hoofdstukken over de lotgevallen van de NJV, over wetgeving in het algemeen en over de juridische opleiding in Nederland. Dit is ongetwijfeld een effectieve oplossing van het compositieprobleem waarvoor de auteurs zich

gesteld zagen (zij vermelden hun onderlinge werkverdeling overigens niet). Daar staat tegenover dat het ontstaan van de NJV in het kader van haar tijd onderbelicht blijft.

De gekozen thema's geven een kaleidoscopisch beeld van de onderwerpen waarmee de NJV zich occupeerde en waarmee zij natuurlijk toch trachtte te 'scoren': geen wonder dat de auteurs soms spreken over relatieve successen of effecten op langere termijn. Ik noem een paar der behandelde thema's: de burgerrechtelijke emancipatie van de (gehuwde) vrouw (waarover onder andere S. van Houten en Th. Borret, in 1882); zekerheidsrecht op roerende zaken; beperking van de contractsvrijheid; de — thans weer actuele — positie van de kantonrechter; de verhouding tussen wet en andere rechtsbronnen; de invloed van het 'moderne' denken op de strafrechtspleging. Leerzaam is ook de slotbeschouwing waarin de auteurs opzet en structuur van 125 jaar preadviezen analyseren. Hun conclusie is dat de *Handelingen* een soort 'voorraadschuren van het Nederlandse juridische gedachtengoed' zijn. Ook gewone historici zullen er af en toe stof tot overweging in vinden. In de bijlagen vindt de lezer een compleet inhoudsoverzicht van die *Handelingen* (249-268), gevolgd door een zakenindex daarop. Een register op het gedenkboek zelf ontbreekt.

A. H. Huussen jr.

R. Cribb, ed., *The late colonial state in Indonesia. Political and economic foundations of the Netherlands Indies 1880-1942* (Verhandelingen van het Koninklijk instituut voor taal-, land- en volkenkunde CLXIII; Leiden: KITLV press, 1994, 295 blz., f45,-, ISBN 90 6718 075 0).

De Nederlandse bemoeienis met het voormalig Nederlands-Indië blijft een onuitputtelijke inspiratiebron voor wetenschappers om over te publiceren. Naast de dekolonisatiefase is met name de laat koloniale periode vanaf 1870 tot aan de Japanse inval in maart 1942 een tijdperk waar de aandacht in het bijzonder naar uitgaat. Verwonderlijk is dit niet. Immers, in het laatste kwart van de negentiende eeuw begon Nederland de gehele archipel daadwerkelijk onder zijn gezag te brengen. Werd de Nederlandse aanwezigheid daarvoor gekenmerkt door veelal informeel, dat wil zeggen indirect, bestuur, als gevolg van de als bedreigend ervaren belangstelling van andere koloniale mogendheden naar nauwelijks onderworpen perifere Indonesische gebieden (Nieuw-Guinea, Borneo), ging het Nederlandse gouvernement in Batavia op instigatie van Den Haag ertoe over zijn gezag in het gehele gebied te vestigen door ter plekke een militair en bestuurlijk gezagsapparaat te stationeren. De periode van het formeel imperialisme was begonnen. Inheemse vorsten die weigerden de Nederlandse suzeriniteit te erkennen, werden met geweld tot inkeer gebracht. De oorlog in Atjeh en de Lombok-expeditie zijn de bekendste voorbeelden van de gewelddadige wijze waarop Nederland zijn gezag oplegde. De uitbouw van de Nederlandse koloniale aanwezigheid bracht grote veranderingen met zich mee. De uitbreiding van het koloniaal gezag ging gepaard met een toenemende overheidsbemoeienis met het leven in de kolonie. In deze periode van modernisering kreeg de koloniale staat in staatkundige en economische opzicht haar basis, die uiteindelijk geërfd werd door het onafhankelijke Indonesië. Wil men dan ook de wezenskenmerken van het huidige Indonesië begrijpen, zo betoogt de Australische historicus en eindredacteur R. Cribb in zijn inleiding, dan dient vooraleer de periode te worden onderzocht waar Indonesië zijn fundamenten heeft gekregen.

Het gegeven van continuïteit van patronen in de Indonesische geschiedenis vormt aldus